

**ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017.I.17.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

АНДИЖОН МАШИНАСОЗЛИК ИНСТИТУТИ

СОТВОЛДИЕВ АЛИШЕР АБДУМУХТАРОВИЧ

**ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА
ТЎҒРИДАН-ТЎҒРИ ИНВЕСТИЦИЯЛАР КЎЛАМИНИ ОШИРИШ
ЙЎЛЛАРИ (АНДИЖОН ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА)**

08.00.07 – Молия, пул муомаласи ва кредит

**Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент шаҳри – 2019 йил

Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2017.3.PhD/Iqt384 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Андижон машинасозлик институтида бажарилган.

Диссертация автореферати икки тилда (ўзбек, рус) Илмий кенгаш веб-саҳифаси (www.bfa.uz) ҳамда «Ziyonet» ахборот-таълим портали (www.ziyonet.uz) да жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Мирзаев Фарход Исамович
иқтисодиёт фанлари доктори

Расмий оппонентлар:

Омонов Акром Абдиназарович
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
Хамидулин Михаил Борисович
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси

Диссертация ҳимояси Тошкент Молия институти ҳузуридаги илмий даража берувчи DSc.27.06.2017.I.17.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2019 йил «__» _____ соат ____даги мажлисида бўлиб ўтади. Манзил: 100000, Тошкент шаҳри, Амир Темур шоҳ кўчаси, 60А-уй. Тел.: (99871) 234-53-34, факс: (99871) 234-46-26, e-mail: info@tfi.uz.

Диссертация билан Тошкент молия институти Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (____рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100000, Амир Темур шоҳ кўчаси, 60А-уй. Тел.: (99871) 234-53-34; факс: (99871) 234-46-26, e-mail: info@tfi.uz.

Диссертация автореферати 2019 йил «__» _____ кунни тарқатилди.
(2019 йил «__» _____даги №__ рақамли реестр баённомаси).

И.Н. Қўзиев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
раиси, и.ф.д., профессор

С.У. Мехмонов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
котиби, и.ф.д., профессор

Ж.И. Каримкулов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
қошидаги илмий семинар раиси, и.ф.н.,
доцент

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги зарурлиги. Жаҳонда глобаллашув жараёнларининг тезлашиб бориши ҳозирги даврда мамлакатлар иқтисодиётида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш имкониятини оширишни тақоза этмоқда. “Тўғридан-тўғри хорижий инвестиция мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда энг асосий омиллардан ҳисобланади”¹. Йилдан-йилга мамлакатлар томонидан тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш ҳажми 2018 йилда 19 фоизга камайиб, 2017 унинг ҳажми 1,52 трлн. АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2018 йилда ушбу кўрсаткич 1,2 трлн. АҚШ долларини ташкил этган². Юқори суръатлар билан ривожланаётган мамлакатлар ўз тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиши бир тарафдан иқтисодиётни етакчи тармоқларини ривожлантириш имконини берсада, иккинчи томондан бу жараёнларни ҳудудлар имконияти, табиий ресурс манбаи билан боғлаган ҳолда жойлаштириш масаласи қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Ушбу ҳолат мамлакатларда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш ҳудудлар иқтисодий салоҳиятидан кенг фойдаланиш зарурлигини намоён этади.

Дунё мамлакатлари илмий тадқиқотларида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишда давлат мулкнинг ва давлат улуши бўлган хўжалик юритувчи жамиятларнинг ишлаб чиқариш майдонлари ва объектларидан самарали фойдаланиш, инвестицияларни фаол жалб этиш учун қулай шароитларни шакллантириш, янги рақобатбардош ишлаб чиқаришларни ва кичик корхоналарни ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Олиб борилган тадқиқотларда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишнинг турли воситаларидан фойдаланиш масалалари кенг ёритиб берилган. Жумладан, инвестицияларни жалб этишнинг венчурли, концессия ҳамда франчайзинг усулларига алоҳида эътибор қаратилган. Аммо ҳудудлар иқтисодий салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни мақсадли йўналтириш масалалари илмий тадқиқотларда атрофлича ўрганилмаган.

Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда ҳудудлар роли ниҳоятда муҳим ҳисобланади. Миллий иқтисодиётда хорижий инвестицияларни жалб этишнинг асосий муоммоларидан бири, ҳудудларда уларни тўғри тақсимлаш муоммосидир. «Ўзбекистон Республикасининг инвестиция салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, инвестиция муҳитини янада такомиллаштириш, йиллик инвестиция дастурларини сифатли ишлаб чиқиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш учун қулай шароитлар яратиш, халқаро молия институтлари, хорижий ҳукуматларнинг молия институтлари, етакчи чет эл

¹ James E. Anderson, Mario Larch, Yoto V. Yotov. Trade and Investment in the Global Economy. Journal of NBER Working Paper No. 23757 (2017) 1879-1913. <https://www.nber.org/papers/w23757>.

² <https://www.finanz.ru/novosti/aktsii/pryamyie-inostrannye-investicii-v-mire-v-2017-godu-sokratilis-na-16percent-oon-1013613886>

компаниялари ва банк тузилмалари билан ҳамкорликни кенгайтириш, шунингдек, жалб этиладиган чет эл инвестициялари самарадорлигини ошириш”³ вазифаси алоҳида белгилаб берилди.

Республикамиз вилоятларининг майдони ва аҳолисини иш билан таъминлашни ҳисобга олиб, инвестицияларни жалб этиш муҳим аҳамиятга эга. Бу орқали ўз навбатида, ҳудудлардаги мавжуд маълум номутаносибликларнинг олдини олишга ва кўшимча иш ўринларини ташкил этишга, ишлаб чиқариш воситаларининг самарали жойлаштирилишига, ҳудудларни ривожланишига шароит яратилади. Амалдаги ресурсларни, шунингдек, инвестициялар, энг аввало, хорижий инвестицияларни жалб этишнинг реал имкониятларини инобатга олган ҳолда иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларни узоқ муддатли ривожлантириш концепцияси ишлаб чиқилиб, ҳудудларни инвестициявий жозибадорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”, 2018 йил 22 январдаги ПФ-5308-сонли “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” Фармони, 2018 йил 1 августдаги ПФ-5495-сонли “Ўзбекистон Республикасида инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш чоратадбирлари тўғрисида” Фармони ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация иши, муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни янада чуқурлаштириш, фуқоралик жамиятини шакллантириш, миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва эркинлаштиришнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш” устувор йўналишларига мувофиқ ҳолда бажарилган.

Муоммони ўрганилганлик даражаси. Инвестициялар, шу жумладан, хорижий инвестициялар ва улар иштирокидаги корхоналарни ташкил этиш, ушбу корхоналарнинг фаолияти, ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг ҳудудлардаги иқтисодий фаолиятни ривожлантиришдаги роли ва аҳамияти масалалари хориж олимларидан Г. Александр, Д. Бейли, Ю. Бригхмен, Ж. Лоренс Гитман, Е.Д. Домар, Ж. Доунс, Эрнест Жонс, Д.Майкл Жонк, Ж. Розенберг, А. Пол Самуэльсон каби олимларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган.

Республикамизга инвестицияларни жалб қилиш, улар иштирокида ташкил этилган корхоналар фаолиятини молиявий рағбатлантириш, ушбу

³Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида” ги Фармони. 2018 йил 22 январдаги ПФ-5308-сон.

корхоналар молия-кредит механизмини такомиллаштириш масалалари М.С.Ангелиди, Ш. Мустафакулов, Г.Н. Махмудова, Н.Ф. Каримов, С.Р. Умаров, М.Ш.Шарифхўжаев, Ш.Г.Юлдашев, Н.Р. Қўзиева, А.Қ.Қодиров, Н.Х.Ҳайдаров, Д.Ф.Ғозибеков, Х.Х. Имомов, С.С.Ғуломов, А.Х.Эргашев⁴ ва бошқаларнинг илмий ишларида алоҳида ўрин тутди.

Юқорида қайд этиб ўтилган иқтисодчи олимларнинг илмий изланишларида мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишнинг назарий жиҳатлари ёритиб берилган бўлсада, бироқ мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишда ҳудудларнинг имкониятларини ҳисобга олиш орқали уларни кўламини ошириш масалалари чуқур ўрганилмаган.

Диссертация мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация иши Андижон машинасозлик институтининг илмий тадқиқот ишлари режасига киритилган, 2013-2018 йилларга мўлжалланган “Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида молия, банк ва ҳисоб тизимини мувофиқлаштиришнинг илмий асослари” мавзусидаги стратегик йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқоднинг мақсади иқтисодиётни модернизациялаш шароитида тўғридан-тўғри инвестицияларни кўламини оширишга қаратилган таклиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Белгиланган мақсадга эришиш учун қуйидаги **вазифалар** белгиланди: “Инвестициялар” ва “инвестицион муҳит” тушунчаларини назарий асосларини ўрганиш;

тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар кўламини таҳлил қилиш;

⁴Ангелиди М.С., Каримов Н.Ф. Анализ инвестиционных проектов: Учеб. пос. – Т.: Финансовый институт, 2000. – 88 с.; Мустафакулов Ш.И. Ўзбекистонда инвестицион муҳит жозибдорлигини оширишнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштириш. Автореферат, Т: 2017, 68 б.; Махмудова Г.Н. Аграр соҳани инвестициялаш самарадорлигини ошириш йўналишлари. И.ф.н. илм. дара. олиш учун ёзилган диссер. автореферати. –Тошкент, БМА. 2010. – 21 б.; Каримов Н.Ф. Иқтисодий интеграциялашув шароитида инвестицияларни молиялаштиришнинг бозор механизмларини жорий этиш муаммолари. –Тошкент. БМА. и.ф.д. илм. дара. олиш учун ёзил. дисс. авт. – 40 б.; Шарифходжаев М. Государства на новом этапе инвестиционной деятельности. // Экономика и статистика. – 1998. - №8. – с. 22; Юлдашев Ш.Г. Иностранные инвестиции как фактор экономического роста и либерализации национального воспроизводства Республики Узбекистан: Автореф. дисс. докт. экон. наук. – Т., 2001. – 37 с.; Кузиева Н.Р. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолиятини рағбатлантиришнинг молия-кредит механизмини такомиллаштириш йўналишлари. и.ф.д. илм. дара. олиш учун ёзил. дисс. авт. –Тошкент. БМА.– 41 б.; Ҳайдаров Н.Х. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солиқ муносабатларини такомиллаштириш масалалари: Иқтисод фанлари доктори. дисс. автореф. – Т., 2003. – 42 б.; Умаров С. Қишлоқ хўжалигига инвестицияларни жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш. и.ф.н. илм. дара. олиш учун ёзилган диссер. автореферати. –Тошкент, БМА. 2008. – 22 б.; Ғозибеков Д.Г. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. – Т.: Молия, 2003. – 330 б.; Имомов Х.Х. Инвестицион муҳитни яхшилаш ва уни жозибдорлигини оширишни молиявий асослари. и.ф.н. илм. дара. олиш учун ёзилган диссер. автореферати. –Тошкент, БМА. 2011. – 22 б.; Ғуломов С.С., Барбакадзе М. Худудий тизимларни оптималлаштириш моделлари ва усуллари. Т.: Ўқитувчи, 1992. – 208 б.; Эргашев А.Х. Худудларнинг инвестицион муҳит жозибдорлигини оширишда маркетинг стратегияларидан фойдаланиш истикболлари (Фарғона вилояти мисолида) и.ф.д. ил. дар. ол. учун ёзил. дисс. авт.: -Т.БМА.2018.-30 б.

тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишнинг замонавий усулларини тадқиқ этиш ва улардан инвестицион жозибadorликни ошириш йўлларини белгилаш;

инвестицион муҳитни тадқиқ қилиш;

худудларни ривожлантиришда ички ва хорижий инвестицияларнинг ўрнини аниқлаш ва уларнинг иқтисодий кўрсаткичларга таъсир этиш динамикасини таҳлил этиш;

вилоят иқтисодиётининг асосий капиталига киритилган инвестициялар салмоғини оширишга доир таклифлар ишлаб чиқиш;

иқтисодиётнинг ўсиш суръатларида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг улушини кенгайтириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти. Андижон вилоятида фаолият юритаётган ҳамда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этган корхона ва ташкилотлар олинган.

Тадқиқот предмети. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш жараёнида юзага келадиган молиявий муносабатлар ҳисобланади.

Тадқиқот усуллари. Гуруҳлаш, таққослаш, математик-моделлаштириш, прогнозлаштириш ва эксперт баҳолаш усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

саноатда, ишлаб-чиқариш соҳаларида кластерлар ташкил этиш орқали тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш имкониятлари асосланган;

тўғридан-тўғри инвестициялашни “round-tripping” усулини қўллаш орқали текстиль соҳасида газлама ва тайёр тикув-трикотаж маҳсулотларлари экспорт ҳажмини ошириш таклиф этилган;

тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишда инвестициялашни BOT (build-operate-transfer) усулидан фойдаланиш асосида лойиҳаларни молиялаштиришга йўналтирилган давлат бюджети харажатларини камайтириш таклиф этилган;

корхоналарнинг фонд биржасида корпоратив бошқарувини такомиллаштириш асосида акциялари орқали хорижий инвестицияларни жалб этиш таклиф этилган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

саноатнинг турли тармоқларига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш имкониятлари ва йўллари ишлаб чиқилган;

тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишда хорижий тажрибаларни (усулларни) жорий этиш бўйича илмий-амалий таклифлар берилган;

иқтисодиётга киритилаётган тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни баҳолаш усулларини такомиллаштириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқилган;

тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларга муҳтож объектларини аниқлаш ва уларга самалали лойиҳаларни амалга ошириш бўйича илмий таклифлар берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Андижон вилоятида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишнинг назарий ва амалий муаммоларига бағишланган тадқиқот муаллифларининг илмий қарашларини ўрганиш, соҳага оид хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини тадқиқ этиш, эксперт баҳолаш натижаларига, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт ва саноат вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси Ўзбекистон Республикаси инвестициялар бўйича давлат қўмитаси, Андижон вилояти статистик маълумотларига, шунингдек Андижон вилояти туманларида фаолият юритаётган корхона ва ташкилотларнинг молиявий ҳисоботларига асосланган билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти тадқиқот жараёнида олинган илмий таклиф ва амалий тавсиялардан иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларига тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш ҳажмини ва сифатини оширишнинг фундаментал ва амалий жиҳатларини чуқур тадқиқ этишга қаратилган махсус илмий-тадқиқот ишларида манба сифатида фойдаланиш билан белгиланади.

Тадқиқот ишининг амалий аҳамияти шундаки, диссертация натижалари, илмий таклиф ва амалий тавсияларидан ҳудудларга, айниқса саноат объектларига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш кўламини ошириш бўйича мақсадли чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин. Диссертация материалларидан олий ўқув юртларида “Хорижий инвестициялар”, “Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш” фанлари ўқув дастурларини такомиллаштиришда ва ўқитишда фойдаланилиши мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш кўламини ошириш бўйича олинган илмий натижалар асосида:

тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни мева-сабзавотчилик соҳасига жалб этиш орқали кластерлар ташкил этиш бўйича таклифи Ўзбекистон Республикаси инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги томонидан амалиётга жорий қилинган (Ўзбекистон Республикаси инвестициялар ва ташқи савдо вазирлигининг 2019 йил 31 майдаги 05-26-4687-сон маълумотномаси). Ушбу таклифнинг амалиётга жорий этилиши тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми 2 млн. АҚШ доллари бўлган, 230 нафар иш ўринларини ташкил қилиниши кўзда тутилган кластерлар ташкил этилишига хизмат қилган;

тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг “round-tripping” усулидан фойдаланиш бўйича таклифи Ўзбекистон Республикаси инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги томонидан амалиётга жорий қилинган (Ўзбекистон Республикаси инвестициялар ва ташқи савдо вазирлигининг 2019 йил 31 майдаги 05-26-4687-сон маълумотномаси). Ушбу таклифни амалиётга киритилиши орқали экспорт ҳажми 5,8 млн. АҚШ долларига ошиши таъминланган;

тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишда BOT (build-operate-transfer) усулидан фойдаланиш таклифи Ўзбекистон Республикаси инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги томонидан инвестицион фаолиятни мувофиқлаштиришда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси инвестициялар ва ташқи савдо вазирлигининг 2019 йил 31 майдаги 05-26-4687-сон маълумотномаси). Мазкур таклифни амалиётга жорий этилиши натижасида саноат ишлаб чиқаришга 46,4 млн. АҚШ доллари миқдоридаги тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилиб, улар томонидан 252 960 млн. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқаришга эришилган;

худудда фаолият юритаётган корхоналарнинг фонд биржасида корпоратив бошқарувини такомиллаштирган ҳолда акциялари орқали хорижий инвестицияларни жалб этиш таклифи Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги томонидан амалиётга жорий қилинган (Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлигининг 2011 йил 15 ноябрдаги №ХБ-2-2/20-3581 сонли маълумотномаси). Натижада хорижий инвестицияларни жалб қилишни устувор йўналишларини белгилаш имкони яратилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 7 та, шу жумладан, 5 та республика ва 2 та халқаро илмий-амалий конференцияда маъруза шаклида баён этилган ва муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 4 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси эътироф этган журналларда 3 та илмий мақола, нуфузли хорижий журналларда 1 та илмий мақола нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация иши таркиби кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан ташкил топган. Диссертациянинг умумий ҳажми **123 бетни** ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқотнинг долзарблиги ва аҳамияти асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва асосий вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилиниб, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби **“Иқтисодиётни модернизациялашда тўғридан тўғри инвестицияларни кўламини оширишнинг илмий услубий асослари”** деб номланиб бунда, тўғридан-тўғри инвестициялар тушунчасининг назарий асослари ва иқтисодий аҳамияти, уларнинг кўламини оширишнинг молиявий жиҳатлари ҳамда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишнинг хориж тажрибаси масалалари очиб берилган.

Тўғридан-тўғри инвестициялар кенг қамровли тушунча бўлиб, турли объектларга, ижтимоий-иқтисодий лойиҳаларни молиялаштириш учун иқтисодий фойда ва ижтимоий самара олишни кўзлаб, мамлакат ичкарасида ёки бошқа хорижий давлатга тавакалчилик асосида давлат кафолатисиз киритиладиган узоқ муддатли капитал қўйилмалардир. Олиб борилган кўплаб тадқиқотларда инвестицияларга, хусусан уларнинг тўғридан-тўғри турларига турлича қарашлар асосида назарий аҳамияти очиб берилган. Жумладан, К. Эклунднинг фикрича “инвестициялар-бу келажакда кўпроқ истеъмол қилиш шароитига эга бўлиш учун эртанги кунга қолдирилган нарса. Унинг бир қисми ҳозирда ишлатилмасдан захирага қолдириладиган истеъмол буюмлари бўлиб, бошқа қисми эса бу ишлаб чиқаришни кенгайтиришга йўналтирилган ресурслардир” деб таъриф берган. Бошқа бир олимлар бу моддий захираларнинг кўпайиши, ишлаб чиқариш воситаларининг жамғарилиши ва ишлаб чиқаришга харажатлардир деб таърифланган. Уларнинг фикрича инвестицияларни барқарор ривожланиши мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда энг муҳим омиллардан бири сифатида баҳолайдилар.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олим Д.Ғ.Ғозибеков инвестицияларни даромад (фойда) ёки ижтимоий самара келтирадиган ва тадбиркорлик, ишбилармонликнинг давлат томонидан таъқиқланмаган фаолиятларига жалб қилинадиган барча турдаги мулкӣ ва интеллектуал бойликлар деб таърифлайди.

Республикамиз олимларининг инвестиция соҳасида олиб борган илмий ишларида қулай инвестиция иқлимини барпо этиш ва унга таъсир этувчи омиллар маълум бир асосда гуруҳлаштирилган. Инвестицион муҳит тушунчаси кенг қамровли бўлиб, бу соҳада тадқиқотлар олиб борган олимлар турлича ёндошувларга таянганлар. Жумладан, инвестицион муҳит – бу маълум бир соҳага инвестицияларни жалб этишда шу соҳани ижтимоий,

иқтисодий, ташкилий, сиёсий ва ҳуқуқий жиҳатларини камраб олувчи тушунча ҳисобланади деб таърифлаганлар.

Ушбу назарий қарашга қўшилган ҳолда айтиш мумкинки инвестицион муҳит фақат яхши омиллар орқали яратилиши назарда тутилган, аммо бизга маълумки инвестицион муҳитга тескари ҳолатлар ҳам таъсир кўрсатиши мумкин бу эса тадқиқотчи томонидан четда қолган. Инвестицион муҳитни мамлакатдаги ҳолатни кўп йиллик таҳлилни интеграл хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, атроф муҳитга баҳо бериш орқали юзага келишини тадқиқотларда учратиш мумкин. Бунда инвестицион муҳитни баҳолашда ижобий ва салбий ҳолатларни умумлаштирган ҳолда айтиш муҳимлиги келтириб ўтилган. Фикримизча, инвестицион муҳитга унинг интеграл хусусиятларидан келиб чиқиб баҳо берилганда математик ва статистик маълумотларга ҳам эътибор қаратиш заруратини келтириб чиқаради.

Умуман олганда, тўғридан-тўғри инвестициялар ҳудудларни барқарор ривожлантиришда муҳим омил бўлиб, у кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш асосини ташкил этган ҳолда, ҳудудда етарли инвестицияларнинг сарфланиши, ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиши учун шарт-шароит яратади.

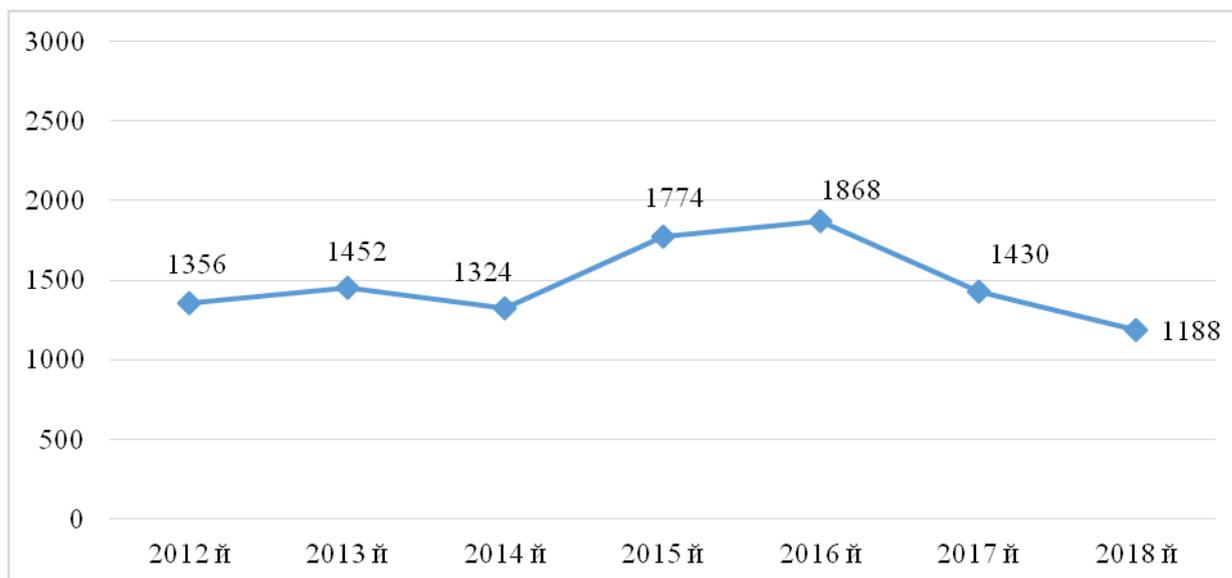
Маълумки, ҳар қандай давлат жаҳон тажрибаларини ўрганмасдан, дунёдаги етакчи давлатларнинг илм, фан ва техника соҳасида эришган ютуқларини қабул қилмасдан туриб ривожлана олмайди. Бинобарин, мамлакат иқтисодиётининг келгуси тараққиёти асосан инвестицияларга, хусусан бизнесда юзага келиши мумкин бўлган тавакалчиликка ва ўзаро ишончга асосланган тўғридан-тўғри инвестицияларга боғлиқлигини деярли барча хўжалик юритувчи субъекти яхши англайди.

Тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этмай, айниқса, етакчи тармоқларда чет эл инвестициялари иштирокини кенгайтирмай туриб, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва модернизациялаш, корхоналарни замонавий техника билан қайта жиҳозлаш ҳамда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мумкин эмас. Юқори суръатлар билан ривожланаётган мамлакатлар ўз иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиши бир тарафдан иқтисодиётни етакчи тармоқларини ривожлантириш имконини берсада, иккинчи томондан бу жараёнларни ҳудудлар имконияти, табиий ресурс манбаи билан боғлаган ҳолда жойлаштириш масаласи қийинчиликларни келтириб чиқармоқда.

Жаҳон иқтисодиётида 2016 йилда мамлакатлар томонидан тўғридан-тўғри инвестицияларнинг жалб этиш кўлами 1868 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. 2017 йилда эса бу кўрсаткич аввалги йилга нисбатан 30,6 фоизга пасайиб, унинг ҳажми 1430 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. Хусусан, бу пасайишнинг хиссаси кўпроқ иқтисодиёти ривожланган давлатларга (27 фоизга камайган), иқтисодиёти ривожланаётган мамлакатларга (17 фоизга камайган), ҳудудий жиҳатдан эса пасайишнинг

катта улуши Шимолий Америка давлатлари (33 фоизга камайган) ва Европа мамлакатлари (27 фоизга пасайган) хиссасига тўғри келди⁵.

2018 йилда жаҳондаги тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми 2017 йилга нисбатан 20 фоизга қисқариб, 1188 млрд. АҚШ долларини ташкил этган. Қуйидаги расмда 2012-2018 йиллардаги тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг жаҳондаги ҳажми келтирилган.

1-расм. Жаҳондаги ТТХИлар ҳажми, трлн. АҚШ. доллари⁶

Ушбу ҳолатнинг юзага келиши бевосита жаҳондаги геосиёсий вазият, мамлакатлар ўртасида айниқса, АҚШ ва Хитой ўртасидаги “савдо уруши”, айрим мамлакатларга қўлланилган иқтисодий чеклов санкциялари ва бошқа омиллар билан боғлаш мумкин.

1-жадвал

Турли минтақалардаги ТТХИ ларнинг кириш оқими ҳажми (2013-2018 йиллар, млрд. АҚШ доллари)⁷

Мамлакат гуруҳлари	Йиллар					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Барча давлатлар	1452	1324	1774	1868	1430	1188
Ривожланган давлатлар	566	563	984	1133	712	451
Европа	246	272	566	524	304	100
Шимолий Америка	250	231	390	494	300	263
Ривожланаётган давлатлар	778	704	752	671	670	694
Африка	57	71	61	53	38	40
Осиё	426	460	524	476	475	502
Лотин Америка ва Кариб денгизи	292	170	165	140	151	149
Ўтиш иқтисодиёти давлатлари	108	57	38	64	47	44

⁵ <https://www.swissinfo.ch/rus/прямые-иностранные-инвестиции-в-мире-упали-на-16-в-2017-году-оон/43845264>

⁶ https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_overview_ru.pdf

⁷ https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_overview_ru.pdf

Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни ҳажмини турли давлатлар миқёсида, хиссасида таҳлил қиладиган бўлсак, ривожланаётган давлатларда бу кўрсаткич 2018 йилда 451 млрд. АҚШ долларини ташкил этган бўлиб, 2017 йилда 712 млрд. АҚШ доллар бўлиб, 36,6 фоизлик пасайиш қайд этилган. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда эса 2017 йилда 712 млрд. АҚШ доллари бўлиб, 2016 йил охирида 1133 млрд. АҚШ долларга тенг бўлган. Демак, 2016 йилга нисбатан 37 фоизга пасайган. Европа давлатларида 42 фоизга, Шимолий Америка давлатларида 39 фоиз, Африка давлатларида 21 фоиз ҳамда ўтиш иқтисодиёти давлатларида 27 фоизга пасайганини кузатиш мумкин. Фақатгина Лотин Америкаси ва Кариб денгизи давлатларида 8 фоизга ўсиш кузатилган. Осиё давлатларида тўғридан-тўғри инвестицияларнинг тебранишига сабаб қилиб Хитой, Корея, Япониядаги саноатнинг барқарор ўсиши ва технологик тараққиёт билан баҳолаш мумкин.

2018 йилда 2017 йилга нисбатан ўсиш ривожланаётган давлатларда 3 фоиз, Африка давлатларида 6 фоиз ҳамда Осиё давлатларида 5 фоизни ташкил этган. Пасайиш Европада 73 фоизни ташкил этган бўлса, ривожланган давлатларда 40 фоизни ташкил этган⁸.

Хулоса қиладиган бўлсак, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни мамлакат иқтисодиётига жалб этиш бўйича турлича ёндошувлар бўлиб, уларнинг асосий мақсади мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш имконини бериши зарур.

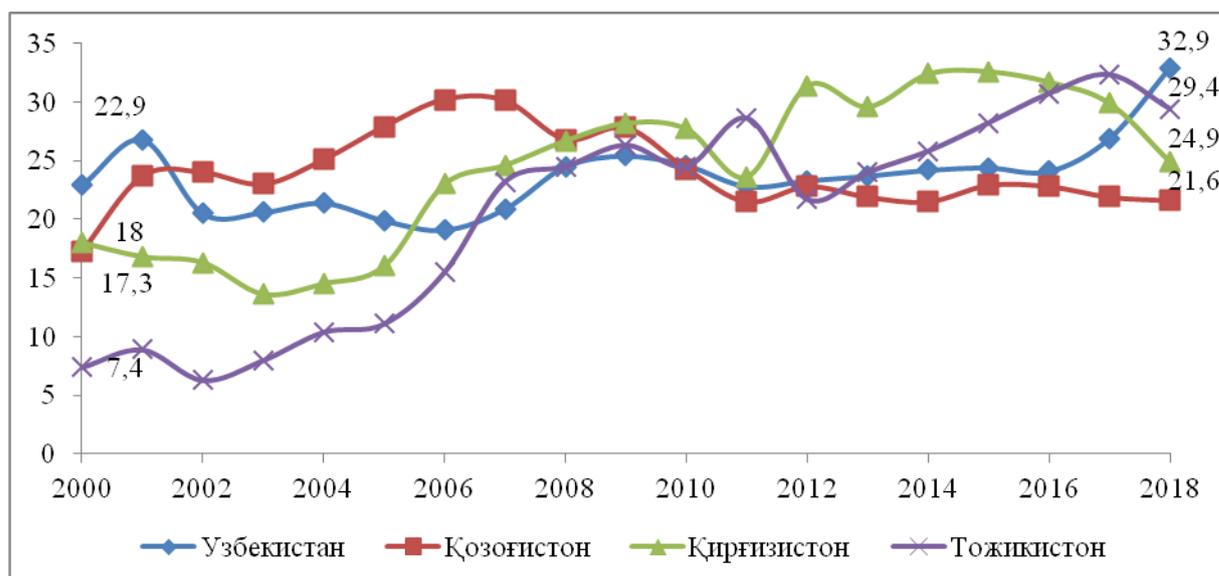
Диссертациянинг «Андижон вилоятида тўғридан-тўғри инвестициялар кўлами таҳлили» деб номланган иккинчи бобида, Республикамизда жалб этилган инвестицияларнинг таҳлили ва динамикаси, Андижон вилоятида инвестицияларни жалб этиш ҳолати ва таҳлили, ҳамда тўғридан-тўғри инвестициялар кўламини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни баҳолаш усуллари қилинган.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Ҳаётнинг ўзи ва ўтган йиллар тажрибаси ҳудудларни комплекс ривожлантиришни ва инфратузилма фаолиятини тубдан ўзгартиришни таъминлашдаги жиддий камчиликларни бартараф этишни талаб қилмоқда”⁹.

Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотга нисбатан асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг улуши 2018 йилда 32,9 фоизни, 2017 йилда 26,9 фоизни ташкил этган (1991 йил 18,8 фоиз, 2000 йилда 22,9 фоиз, 2005 йилда 19,9 фоиз, 2010 йилда 24,6 фоиз ва 2015 йилда 24,3 фоизни ташкил этган). Марказий Осиё давлатлари билан таққослаганда ушбу кўрсаткич 2018 йилда Қозғистонда 21,6 фоизни, Қирғизистонда 24,9 фоизни, Тожикистонда 29,4 фоизни ташкил этган.

⁸ https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaeciainf2019d1_en.pdf

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 14 январда ўтказилган мажлисдаги «Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак» маърузаси. //Халқ сўзи. 2017 й. 16.01

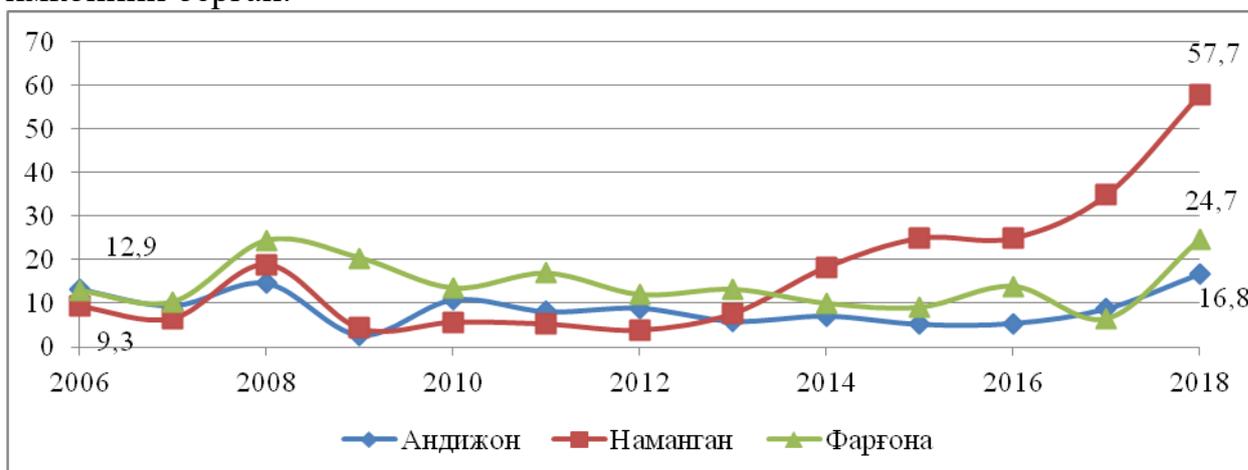

2-расм. Марказий Осиё давлатларида асосий капиталга киритилган инвестициялар улуши ЯИМга нисбатан фоизда¹⁰.

Тадқиқот ишимиз объекти Андижон вилояти бўлганлиги учун макроиқтисодий кўрсаткичларини таққослаш мақсадида Фарғона ҳамда Наманган вилоятлари иқтисодий кўрсаткичлари билан таҳлил қиламиз. Молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга киритилган чет эл инвестициялар ҳажми кейинги икки йилда учта вилоятда ҳам ўсиш даражаси юқори бўлган.

Расмга эътибор берадиган бўлсак, кейинги икки йилда вилоятларда асосий капиталга киритилган чет эл инвестициялари ҳажми ошиб борган. Бу ижобий ҳолат ҳисоблансада, лекин ҳали вилоятлар ўз имкониятларидан тўлиқ фойдаланмаганлигини кузатиш мумкин.

Асосий капиталга кирган инвестициялар ҳажмининг ортиб бориши вилоятларда ишлаб чиқариш ҳажмини ортишига, аҳолини иш билан таъминлашга модернизациялашган корхона ва ташкилотларни яратилиши имконини берган.

3-расм. Молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга киритилган чет эл инвестициялар ҳажми (жамига нисбатан фоизда)¹¹

¹⁰Давлатларнинг статистик маълумотлари асосида тайёрланди.

Кейинги йилларда мазкур йўналишда Андижон вилоятида ҳам кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, 2016-2018 йилларда инвестиция лойиҳалари амалга оширилиши ҳисобидан кўплаб янги ишлаб чиқариш қувватлари фойдаланишга топширилди, мавжудлари кенгайтирилиб, техник-технологик жиҳатдан қайта жиҳозланди.

2-жадвал

Андижон вилоятида молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг тақсимланиши¹²

№	Инвестициялар	Йиллар				
		2014	2015	2016	2017	2018
	Асосий капиталга киритилган инвестициялар	100	100	100	100	100
1.	Марказлашган инвестициялар	19,6	14,3	14,0	12,0	14,5
<i>шу жумладан:</i>						
1.1.	бюджет маблағлари	4,9	3,9	4,2	4,9	3,9
1.2.	давлат мақсадли фонд маблағлари	14,7	10,4	9,8	6,3	7,6
1.3.	ҳукумат кафолати остида чет эл кредитлари	-	-	-	0,9	3
2.	Марказлашмаган инвестициялар	80,4	85,7	86,0	88,0	85,5
<i>шу жумладан:</i>						
2.1.	корхоналарнинг ўз маблағлари	18,9	21,1	17,4	25,2	24,1
2.2.	Аҳоли маблағлари	41,2	39,9	46,1	32,8	24,3
2.3.	ТТХИ ва кредитлар	1,9	2,0	2,7	7,9	18,7
2.4.	тижорат банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	18,6	22,7	19,8	22,1	18,4

Жадвалга эътибор берадиган бўлсак, Андижон вилоятида марказлашган инвестициялар ҳажми 2017 йилда 12,0 фоизни ташкил этган бўлса, 2018 йилда 14,5 фоизни ташкил этиб ўтган йилга нисбатан 2,5 фоизга ошган. Марказлашмаган инвестициялар ҳажми аксинча 2018 йилда 2017 йилга нисбатан 2,7 фоизга камайган. Вилоятда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳажми 2018 йилда 2017 йилга нисбатан 10,8фоизга ошганини ижобий деб баҳолаш мумкин. Молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар марказлашмаган инвестициялар ҳажми аввалги йилларга нисбатан ўсишга эришилган. Бу албатта қувонарли бўлиб, тўғридан-тўғри инвестициялар ва кредитлар миқдори 2018 йилга келиб улуши 18,7 фоизни ташкил этган, ёки 2014 йилга нисбатан 15,1фоиз га ошган. Марказлашмаган инвестицияларда 2018 йилда энг юқори улуш аҳоли маблағлари улуши бўлиб 24,3 фоизни ташкил этган.

Туманлар кесимида қарайдиган бўлсак, асосий капиталга киритилган инвестициялар Андижон шаҳрида 35,5 фоизни ташкил этган бўлса, Избоскан ва Асака туманида 6,4 фоизни ташкил этган. Энг паст кўрсаткич Хонобод

¹¹ Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланди.

¹² <http://andijan.uz/uploads/Доклад%202018%20йил%20январь-декабрь.pdf>

шаҳри -1,6 фоиз, Улуғнор тумани-1,3 фоиз, Бўз тумани-2,4 фоиз ҳамда Булоқбоши тумани-2,5 фоизни ташкил этган.

3-жадвал

Асосий капиталга киритилган инвестициялар¹³

№	Туман ва шаҳарлар	Йиллар				
		2014	2015	2016	2017	2018
	<i>Вилоят бўйича</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
Шаҳарлар:						
1.	Андижон	24,3	24,2	25,0	27,1	35,5
2.	Хонобод	1,1	1,1	0,6	1,0	1,6
Туманлар:						
1.	Андижон	7,6	7,0	5,5	4,8	6,0
2.	Асака	13,3	17,1	13,3	5,5	6,4
3.	Балиқчи	3,3	3,6	4,3	2,1	3,8
4.	Бўз	2,0	2,4	3,3	1,9	2,4
5.	Булоқбоши	3,8	2,3	2,1	2,5	2,5
6.	Жалақудук	4,2	3,7	4,7	3,8	3,2
7.	Избоскан	4,9	3,0	3,9	3,5	6,4
8.	Улуғнор	1,2	1,0	0,8	0,6	1,3
9.	Мархамат	3,9	3,2	3,6	3,0	3,7
10.	Олтинкўл	6,6	3,1	10,8	11,2	5,8
11.	Пахтабод	3,3	3,1	3,7	2,7	3,8
12.	Хўжабод	4,1	3,2	3,7	4,5	4,8
13.	Шаҳрихон	4,1	3,9	5,3	4,6	4,7
14.	Кўрғонтепа	4,2	4,2	4,3	4,5	8,3

Андижон вилоятида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишда иккита усулдан фойдаланган ҳолда инвестициялар жалб этилди.

Андижон вилояти Андижон шаҳрида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишда BOT (build-operate-transfer) усулидан фойдаланиш орқали Хитойнинг “Urumqi kailingda international trade co ltd” ва “Shanghai marjan industrial co ltd” компанияларининг 17800 минг АҚШ доллари миқдоридаги тўғридан-тўғри инвестициялари киритилган. Ушбу инвестициялар асосида мато бўйаш ва трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш ташкил этилиб Андижон шаҳрида 354 нафар ишчи ўринлари яратилган. Газлама ва тайёр тикув-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этиш (2-босқич) мақсадида Андижон шаҳридаги “Бобур М энд Ф” хорижий корхонасига Хитойнинг “Nanyang m&f industrial co ltd” корхонаси томонидан 10 млн. АҚШ доллари миқдоридаги тўғридан-тўғри инвестиция йўналтирилди. Натижада корхонанинг ишлаб чиқариш қуввати 2018 йилда 28 840 млн. сўмни ташкил этган.

Андижон шаҳрида газлама ва тайёр тикув-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этиш (аралашма газлама) мақсадида “Marjan Investment Group” МЧЖ га 2 млн. АҚШ доллари тўғридан-тўғри инвестициялар жалб

¹³<http://andijan.uz/uploads/Доклад%202018%20йил%20январь-декабрь.pdf>

этилди. Корхона 2018 йил якуний ҳолатига кўра 15120 млн. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарган. Хитойнинг “Tongxiang Juncheng imp & exp” со. ltd корхонасининг 2 млн. АҚШ доллари миқдоридagi тўғридан-тўғри инвестицияси ҳисобига Андижон туманида 300 нафар аҳолини иш билан таъминлаш имкониятига эга бўлган "Андижон Силк ко" МЧЖ ташкил қилинган.

Андижон вилоятининг Избоскан туманида тўқимачилик комплекси ташкил этиш мақсадида 14600 минг АҚШ доллари тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобидан “Digital Prime Textiles” МЧЖ ўз фаолиятини бошлаган.

Мева-сабзавотчилик соҳасида кластерлар ташкил этиш асосида тўғридан-тўғри хорижий инвесторларни жалб этиш бўйича Андижон вилоятининг Избоскан туманида кластер асосида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдори 1,5 млн. АҚШ доллар, 200 нафар иш ўринга эга бўлган “Always fresh” МЧЖ ташкил этилган. Улуғнор туманида 500 минг АҚШ доллари миқдоридagi тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб қилиш орқали 30 нафар ишчи ўринга эга “Agro tour technovation” МЧЖ ташкил этилган.

Тўғридан-тўғри инвестициялашнинг “round-tripping” усулидан фойдаланиш бўйича Андижон вилояти Хўжаобод туманидаги “Барчиной текстиль” м.ч.жнинг экспорт ҳажми 2018 йилда 2017 йилга нисбатан 23 фоизга ортиб 5,8 млн. АҚШ долларни ташкил этган.

Андижон вилоятида ташкил этилган ЭИЗ ҳудудида муҳандислик-коммуникация, йўл-транспорт ва ижтимоий инфратузилмани жадал ривожлантириш, шунингдек, унинг ҳудудида сифатли логистика хизматлари кўрсатиш бўйича замонавий инфратузилмани шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарурати белгилаб берилган.

Вилоятда ташкил этилган айрим кичик саноат зоналарда лойиҳалар амалга оширилиб фаолият олиб бормоқда. Жумладан, Асака тумани “Ахтачи” кичик саноат зонасида 24 та лойиҳа, Андижон шаҳар “Мустақиллик” кичик саноат зонасида 28 та лойиҳа, Андижон шаҳар “Электродвигатель” кичик саноат зонасида 27 та лойиҳа амалга оширилган. Мазкур кичик саноат зоналаридаги тўғридан-тўғри инвестицияларнинг миқдори 1883,8 млрд. сўмни ташкил этган.

Аммо айрим ташкил этилган кичик зоналар тўлиқ фаолият олиб бораётгани йўқ. Жумладан, Қўрғонтепа тумани кичик саноат зонаси, Шаҳрихон тумани кичик саноат зонаси, Марҳамат тумани кичик саноат зонаси, Андижон тумани “Хакан” кичик саноат зонаси, Балиқчи тумани кичик саноат зонаси ишлар талаб даражасида ташкил этилмаган. 2019 йил 1 январ ҳолатига Андижон вилоятида мавжуд фойдаланилмаётган ишлаб чиқариш объектлари сони 284 тани ташкил этиб, уларнинг умумий ер майдони 138,1 гани, бино ва иношоатлар майдони 209588 кв.м ташкил этади. Мазкур ҳудудларда инвестицион лойиҳаларнинг амалга оширилмаётлигининг сабаблари кўп. Авваламбор, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилишда ҳудудларнинг имкониятлари тўла ўрганилмаётганлигини муаммонинг илдизи сифатида баҳолаш мумкин.

Тўғридан тўғри инвестицияларни жалб қилиш, уларни кўламини ошириш қабул қилувчи ҳудуднинг инновацион фаолиятига, салоҳиятига боғлиқ.

Ҳудудларни инновацион фаолиятини баҳолаш учун, уларда етарли даражада инновацион салоҳият бўлиши зарур. Шунинг учун ҳудудларни инновацион салоҳиятини баҳолашда тўғри усулни танлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бизнинг фикримизча, “инновацион салоҳият” ҳудудни иқтисодий салоҳиятини оширишга хизмат қиладиган ва даражасини ошириш имконини берадиган кўрсаткичлар орқали баҳолаш тушунилади. Бундан келиб чиқиб “ҳудудни инновацион салоҳияти” бу ҳудудни инновацион фаолияти ва иқтисодий рақобатбардошлигини таъминлашга хизмат қилувчи кўрсаткичлар, жумладан ҳудуддаги илмий кадрлар, техник ҳолат, молиявий-иқтисодий салоҳияти, инвестицияларни жалб этилиши ва ахборот-коммуникацияон фаолиятлари ташкил этади.

Ҳудудларни инновацион салоҳиятини баҳолашда таклиф этилаётган модель (ИНС-5)дан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Ҳудудларни инновацион салоҳиятини комплекс баҳолашда ушбу универсал модель уларнинг натижаси асосида қайси йўналишларни ривожлантиришга эътибор қаратиш зарурлигини аниқлаш имконини беради.

4-жадвал

Ҳудудларни инновацион салоҳиятини баҳолаш кўрсаткичлари¹⁴

Гуруҳ	Кўрсаткичлар	Кўрсаткичлар белгиси
Биринчи кўрсаткич, ҳудуднинг илмий салоҳияти (ИС)	1. Илмий тадқиқот билан шуғулланаётганларнинг иқтисодиётда банд бўлганлардаги улуши	И1
	2. Фан докторлари ва тадқиқотчиларнинг иқтисодиётда банд бўлганлардаги улуши	И2
Иккинчи кўрсаткич, кадрлар салоҳияти (КС)	1. Олий маълумотли ходимларнинг иқтисодиётда банд бўлганлардаги улуши	К1
	2. Олий ўқув юрти талабаларининг иқтисодиётда банд бўлганлардаги улуши	К2
Учинчи кўрсаткич, техник салоҳияти (ТС)	1. Асосий фондларни сақлаш коэффициенти	Т1
	2. Асосий фондларни янгилаш коэффициенти	Т2
Тўртинчи кўрсаткич, иқтисодий-молиявий салоҳияти (ИМС)	1. Асосий капиталга жалб этилган инвестицияларнинг ялпи ҳудудий маҳсулотга нисбати	ИИ1
	2. Илмий тадқиқот ишлари ва инновацияларга сарфланаётган маблағларнинг ялпи ҳудудий маҳсулотга нисбати	ИИ2
Бешинчи кўрсаткич, ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ)	1. Интернетдан фойдаланаётган бизнес субъектларининг ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланаётган ташкилотлардаги улуши	АКТ1
	2. Ахборот-коммуникация технологияларга сарфланган маблағларнинг ялпи ҳудудий маҳсулотга нисбати	АКТ 2
	3. Смартфонлардан фойдаланувчиларнинг умумий аҳоли сонидаги улуши	АКТ 3

¹⁴Олиб борилган тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Бешта кўрсаткичлар асосида ҳудудларни инновацион салоҳиятини ҳисоблаш интеграл коэффициентни қуйидаги формула бўйича ҳисоблаб топилади:

$$ИнС5 = \sqrt[5]{ИС \times КС \times ТС \times ИМС \times АКТ} \quad (1)$$

Статистик маълумотлар асосида таққослаш учун, ўзаро қўшни ва рақобатдош ҳисоблаган Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятларининг иқтисодий кўрсаткичлари асосида уларнинг инновацион салоҳиятини баҳоланганида Андижон вилояти 2016 йилда ИнС-5 кўрсаткичи 5,1 бирликка тенг бўлган бўлса, 2017 йилда 0,63 бирликка ўзгарганини кузатиш мумкин. 2018 йилда 5,94 бирликка тенг бўлиб, Фарғона вилоятига нисбатан 0,66 бирликка кам, Наманган вилоятига нисбатан 0,6 бирликка кўп бўлган.

4-жадвал

Ҳудудларни инновацион салоҳиятини баҳолашнинг мезони

№	Инновацион салоҳият даражаси	Ҳудудларни инновацион салоҳиятини баҳолаш кўрсаткичи, бирликда	Ҳудудлар
1.	Жуда паст	3 гача	
2.	Паст	3 дан 5 гача	
3.	Ўртача	5 дан 7 гача	Фарғона, Андижон, Наманган
4.	Юқори	7 дан юқори	

Ушбу таҳлил натижасида шуни хулоса қилиш мумкинки, кадрлар салоҳияти, ҳудуднинг илмий салоҳияти кўрсаткичлари бўйича жуда пастлигини кузатиш мумкин. Бундан ташқари иқтисодий-молиявий салоҳиятини баҳолашда асосий капиталга инвестицияларни жалб этиш ҳам ижобий деб баҳолаб бўлмайди.

Вилоятларда янги ахборот-коммуникацион технологиялардан ташкилотларда фойдаланиш даражаси, умумий ташкилотларнинг сонига нисбатан 50 фоиз атрофида баҳоланган. Бу соҳада ҳам тегишли ишларни зудлик билан амалга оширишни талаб этади.

Жадвалга эътибор берадиган бўлсак, Фарғона водийсида жойлашган вилоятларнинг инновацион салоҳияти 2018 йил якунига кўра ўртача даражада деб баҳоланмоқда.

Инновацион салоҳиятни баҳолаш кўрсаткичлари асосида шуни хулоса қилиш мумкинки, Фарғона водийсида жойлашга вилоятларнинг инновацион салоҳиятини оширишдаги уларнинг имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаган, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш имкониятлари ва йўллари тўлиқ таҳлил қилинмаган, қишлоқ хўжалигини ва sanoatни модернизациялаш ишлари тўлиқ амалга оширилмаган.

Диссертациянинг «Андижон вилоятида тўғридан-тўғри инвестициялар кўламини ошириш истиқболлари» номли учинчи бобида ҳудудларда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш дастурини амалга

оширишда маркетингни ривожлантириш йўллари, Андижон вилояти иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишни ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқилган.

Худудларнинг тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш дастурини иккита синфга ажратиш мумкин: биринчиси, худудлараро халқаро дастурлар; иккинчиси, худудлардаги алоҳида туманлар дастури. Худудларнинг тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш дастурлари жойларда иқтисодиётни ривожлантириш, ижтимоий вазифаларни ҳал этишда муҳим роль ўйнайди. Худудларни халқаро савдо алоқаларини ривожлантиришда инвестицияларни кириб келиши ва ривожланиши ҳар бир худудда ишлаб чиқиладиган дастурларнинг нечоғли тўғри тузилганлиги билан баҳоланади. Худудларда инвестицияларни жалб этиш ташқи савдо алоқаларни ривожланганлиги билангина эмас, балки унга таъсир этувчи бошқа омиллар билан ҳам баҳоланади.

Худудларда иқтисодий жараёнларнинг тез ривожланиб бориши, инфратузилмани ўзгариши ва чет эл капитал қўйилмаларини кириб келиши жойларда турлича ўзгаришларни юзага келтира бошлайди. Ушбу ҳолат худудларнинг бизнес юритиш учун қулайлигига, улардаги табиий бойликларига, имиджига, сиёсий барқарорлигига, туризм ва меҳмонхоналарнинг ҳолатига ижобий таъсир кўрсатибгина қолмасдан, ўзаро қўшни бўлган худудлар ўртасида рақобатнинг юзага келишига олиб келади. Юқоридаги ҳолатларнинг юзага келиши худудда маркетинг фаолиятини шаклланишига имкон яратади.

Худудларнинг маркетинг стратегиясини ишлаб чиқишда унинг ички ва ташқи омилларини чуқур таҳлил қилиш лозим. Ушбу стратегиянинг энг муҳим томонларидан бири худуднинг кучли ва кучсиз томонлари чуқур таҳлил қилинганидан сўнг, унинг маркетинг стратегиясини тўлиқ шакллантириш керак. Маркетинг стратегиясини натижага олиб борадиган омиллар таҳлили албатта эътиборга олинади ёки иккинчи ҳолат унга эришиш имкониятларини бермайдиган ҳолатлар ва омиллар ҳам инобатга олинади.

Худуднинг маркетинг стратегиясининг яна бир модели қуйидагиларни асос сифатида қабул қилишни таклиф этади:

– маркетинг имиджи худуднинг асосий бизнес имкониятларини очиб беради. Ушбу ҳолатни худудни бошқа худудлардан устунлик томонлари ва ўзига хос хусусиятлари очиб берилади;

– меҳмондўстлик маркетинги. Бунда худуднинг табиий иқлими, шароити, тарихий обидалари, машҳур инсонлари ва бошқалар;

– инфратузилма маркетинги. Худуднинг қулай инфратузилмаси, унинг салоҳияти ва имкониятлари кўрсатилади;

– реклама маркетинги.

Андижон вилояти иқтисодиётига тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилиш- узоқ муддатли ривожланиш стратегиясининг асосий йўналишларидан биридир. Тўғридан-тўғри инвестициялар иқтисодиётни ривожлантирувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Шунингдек, у нафақат янги капитал қўйилмалар манбаси, балки маркетинг ва бошқарувни самарали усули ҳамда

янги технологияларни кириб келишига йўл очиб берувчи омил ҳам ҳисобланади. Андижон вилоятида тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилиш унинг иқтисодиётини ривожлантиришнинг энг муҳим индикатори сифатида ҳам баҳолаш мумкин. Чунки, тўғридан-тўғри инвестициялар кластерлар ва тизимли технологик жараёнларни ташкил қилишга ҳамда маҳаллий ишлаб чиқаришни такомиллаштиришга жуда кенг миқёсда имкониятлар яратиб беради.

4-расм. Худудларни маркетинг стратегияси

Бугунги кунда таҳлиллар шуни кўрсатадики, тўғридан-тўғри инвестицияларни вилоятга олиб кириш мумкин бўлган муҳим йўналишлари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин: енгил саноат, савдо тармоқлари, қурилиш бизнес-инфратузилмаси; поябзал ишлаб чиқаришга ихтисослашган кластер; қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб-чиқаришга ихтисослашган кластер; паррандачилик ва чорва кластерлари; автомобил сервис ва воситачилик марказлари; халқаро юк ташиш компанияларининг филиаллари.

Юқорида келтирилган йўналишларга инвестицияларни жалб этишда вилоят умумий хусусиятини тўлиқ ўрганиб чиқиш заруриятини келтириб чиқаради. Тадқиқот ишимизда, Андижон вилоятининг тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишнинг кучли ва кучсиз томонларини қиёсий таҳлили ўрганиб чиқилди.

Андижон вилоятидаги инвестицион жозибadorлик қанчалик юқори бўлмасин, бу иқтисодиётни барқарор ривожлантириш учун етарли даражада самарали деб бўлмайди. Умумий ҳолатда Андижон вилояти ва у билан

қўшни ва инвестицияларни жалб қилиш бўйича рақобатдош бўлган вилоятларда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишдаги асосий муаммолар сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

инвестиция инфратузилмасининг етарли даражада ривожланмаганлиги;
тижорат банклари, инвестиция фондлари, суғурта ва лизинг компанияларининг инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда уларнинг иштирокини самарали йўлга қўйилмаганлиги;

сифатли ва талаб даражасидаги малакали ишчи кучининг етишмаслиги;
тадбиркорларнинг бизнес-қўникмалари, шу жумладан инвестиция лойиҳалари билан ишлаш тажрибаси ва ҳуқуқий билимларининг етарли даражада эмаслиги-худудларда консалтинг, маркетинг ва юридик хизмат кўрсатувчи марказлар ташкил этиш ва фаолиятини такомиллаштирилмаганлиги;

инвестиция таклифлари ва лойиҳа техник-иқтисодий асосларининг белгиланган талабларга жавоб бермаслиги-ташаббускорларга инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишда тижорат банклари, худудлардаги савдо-саноат палатаси ва бошқа мутасадди идоралар томонидан амалий ёрдам кўрсатилишини етарли эмаслиги;

маҳаллий ҳокимликларнинг хорижий инвесторларни худуд тўғрисидаги батафсил маълумотлар билан таъминлашда фаол иштирок этмаётганлиги-хорижий инвесторларни тўлақонли равишда ахборот (инвестиция лойиҳалари ва бизнес таклифлар базаси, худудий матбуот нашрлари, иқтисодий таҳлил, хом-ашё ва меҳнат салоҳияти тўғрисида маълумотлар) билан таъминлаш учун ҳар бир худуд бўйича «Вилоят инвестиция салоҳияти» вэб-порталини ташкил этилмаганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Юқорида келтирилган сабабларни ечимини топишда вилоятларда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишнинг самарали тизимини яратиш ва шу асосида муҳим стратегияларни, “йўл хариталари” ва ўзоқ йилларга мўлжалланган концепция ишлаб чиқиш зарурлигини белгилаб беради. Инвестициялар киритиш қарорини қабул қилишга таъсир кўрсатувчи омиллар тўплами инвесторнинг қайси тармоққа мансублилигига қараб фарқланади, лекин барча турдаги ва гуруҳдаги инвесторларни жалб қилишда худуднинг инвестицион муҳитини тавсифловчи ва унга хизмат қилувчи индикаторлар мавжуд бўлиши зарур.

ХУЛОСА

Олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги **илмий хулосалар** ишлаб чиқилди:

1. Андижон вилояти иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш - узоқ муддатли ривожланиш стратегиясининг асосий йўналишларидан бири эканлиги асослаб берилди. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар иқтисодиётни ривожлантирувчи янги капитал қўйилмалар манбаси бўлибгина қолмасдан, балки маркетинг ва бошқарувни самарали усули ҳамда янги технологияларни кириб келишига йўл очиб берувчи муҳим омил эканлиги таҳлил қилинди. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар кластерлар ва тизимли технологик жараёнларни ташкил қилишга ҳамда маҳаллий ишлаб чиқаришни такомиллаштиришга жуда кенг миқёсда имкониятлар яратиб беради.

2. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишнинг самарали тизимини яратиш учун биринчидан, ривожланиш стратегияни ишлаб чиқиш, иккинчидан, “йўл хариталари” яратиш, учинчидан, ўзоқ йилларга мўлжалланган концепция ишлаб чиқиш зарурлиги асосланди. Инвестицияларни киритиш қарорини қабул қилишга таъсир кўрсатувчи омиллар тўплами инвесторнинг қайси тармоққа мансублилигига қараб фарқланади, лекин барча турдаги ва гуруҳдаги инвесторларни жалб қилишда ҳудуднинг инвестицион муҳитини тавсифловчи ва унга хизмат қилувчи индикаторлар мавжуд бўлиши мақсадга мувофиқлиги илмий жиҳатдан асосланди.

3. Ҳудудларни инновацион фаолиятини баҳолашнинг назарий қарашлари чуқур таҳлил қилиниб унга қуйидагича назарий жиҳатдан таъриф берилди: “Ҳудудларни инновацион фаолиятини баҳолаш - ҳудудни иқтисодий салоҳиятини оширишга хизмат қиладиган ва даражасини ошириш имконини берадиган кўрсаткичлар орқали баҳолаш тушунилади”. Ҳудудларни инновацион салоҳиятини баҳолаш учун ИНС-5 моделидан фойдаланиш таклиф этилди. Ҳудудларни инновацион салоҳиятини комплекс баҳолашда ушбу универсал модел ҳудуднинг иқтисодий кўрсаткичлари натижаси асосида қайси йўналишларни ривожлантиришга эътибор қаратиш зарурлигини аниқлаш имконини беради.

4. Андижон вилояти саноатида, ишлаб-чиқариш соҳаларида кластерлар ташкил этиш орқали тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш муҳим йўналишлардан бири эканлиги илмий жиҳатдан асослаб берилди.

5. Андижон вилоятида фаолият юритаётган корхоналарни тўғридан-тўғри инвестициялашни “round-tripping” усулидан фойдаланиш тавсия этилди. Ушбу усулдан фойдаланиш орқали киритилаётган инвестициялар ҳажмини ортиши натижасида корхоналарни янги технология асосида модернизация қилиш имконияти ошади.

6. Иқтисодий жиҳатдан яхши ривожланмаган, ишсизлик даражаси нисбатан юқори бўлган ҳудудларда инвестицион лойиҳалар асосида янги

саноат объектларини жойлаштириш учун тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишда инвестициялашни BOT (build-operate-transfer) усулидан фойдаланиш таклиф этилди.

Ушбу усулдан фойдаланиш давлат учун қуйидаги имкониятларни беради:

- давлат ушбу усул орқали лойиҳани амалга оширишда муҳим рол ўйнайди, аммо давлат бюджетидан ҳеч қандай харажат кетмайди;
- маълум бир вақт ўтгандан кейин томонлар ўртасида тузилган концессия ёки франчайзинг шартномалари тугагандан кейин, давлат тайёр ишлайдиган объектга эга бўлади;
- хорижий инвестицияларни ушбу усул орқали жалб этиш давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий муаммоларини ечишга катта ёрдам беради.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS
I бўлим (I часть, I part)

1. Сотволдиев А.А. Мирзаев. Ф.И. Андижон вилоятида инвестициялар асосида ташкил этилган қўшма корхоналарнинг иқтисодий ривожлантиришдаги роли // Иқтисодий ва таълим.– Тошкент, 2011. - № 251-54 б. (08.00.00; №11)

2. Сотволдиев А.А. Strategy of attracting investments to Andijan region of Uzbekistan // South Asian journal of Marketing & Management Research.– India, 2017. Vol 7, ISSN :2249-877X112-118-pages.(impact factor: 4.748)

3. Сотволдиев А.А.Инновацияларни ривожлантириш орқали инвестициялар жалб қилиш қўламини ошириш истиқболлари// Biznes-Эксперт.– Тошкент, 2017. - № 1030-34 б.(08.00.00; №3)

4. Сотволдиев А.А. Худудларга инвестицияларни жалб этишда инновацион салоҳиятини баҳолашнинг интеграл усули// “Иқтисодий ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. – Тошкент.2018-№5 1-10-б.(08.00.00; №10)

5. Сотволдиев А.А., Инвестицион рискларни камайтиришга хизмат қилувчи математик моделлар // “Инновацион ривожланиш муаммолари: ишлаб чиқариш, таълим, илм-фан” Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. - Андижон, 2017. 174-178 б.

6. Сотволдиев А.А. Инновацион фаолиятни ривожлантириш орқали тўғридан-тўғри инвестициялар жалб қилиш маркетинг тизимини ривожлантириш (Андижон вилояти мисолида) //“Мамлакат ташқи иқтисодий фаолияти самарадорлигини оширишнинг инновацион жихатлари: хориж тажрибаси, замонавий тенденциялар, устувор йўналишлари” Республика илмий-амалий конференцияси маърузалари тўплами. – Тошкент, 2017. 140-143 б

7. Сотволдиев А.А. Проблемы привлечения прямых инвестиций Андижанской области Республики Узбекистан// “Приоритеты и пути развития экономики и финансов ”Международная научно-практическая конференция. –Сочи, Россия, 9-12 декабря 2013 года.

8. Сотволдиев А.А. Прогноз прямые инвестиции на основе метода экстраполяции (на примере экономики Андижанской области)// “Приоритеты и пути развития экономики и финансов ”Международная научно-практическая конференция. – Сочи, Россия, 9-12 декабря 2013 года.

II бўлим (II часть; Part II)

1. Сотволдиев А.А. Инвестицион жараёнларни ривожлантиришда тижорат банкларининг таваккалчилик ва хавф хатарларини (риск) бошқаришни такомиллаштириш // Банкларнинг молиявий барқарорлиги ва ресурслари етарлигини халқаро меъёрлар ва стандартлар талаблари асосида баҳолаш ва бошқариш. Тошкент молия институти. Республика илмий-амалий конференцияси маърузалари тўплами. – Тошкент, 2017. 179-181 б

2. Сотволдиев А.А. Саноат корхоналарининг иқтисодий самарадорлиги ва ҳудудларнинг инвестицион имкониятларини ошириш // “Ҳудудлар молиявий салоҳиятини юксалтиришда хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳамияти” Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. - Тошкент, 2017. 53-55 б.

3. Сотволдиев А.А. Сифат менежменти тизимини жорий қилиш орқали минтақаларда саноат тармоқлари рақобатбардошлигини ошириш // “Реал секторда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилишда инновацион технологиялар” Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. - Тошкент, 2017. 213-215 б.

